

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.64.212>

УДК 372.27-475-9"16/17":929Радивилівський

Ольга Максимчук,

кандидат філологічних наук, науковий співробітник,

Інститут книгознавства

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

вул. Володимирська, 62, Київ, 01033, Україна

e-mail: zubrytska@yahoo.com.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6932-6434>

Web of Science Researcher ID: AAR-3262-2021

“EXAMPLA” З РИТОРИКИ МІХАЛА РАДАУ У ТВОРЧОСТІ АНТОНІЯ РАДИВИЛОВСЬКОГО

Мета дослідження – визначити текстові запозичення з підручника риторики “Orator Extemporaneus” авторства Міхала Радау в проповідях Антонія Радивилівського. *Методи дослідження*. Використано компаративний і текстологічний аналіз, залучено історико-культурний підхід. *Наукова новизна*. Риторика Радау була знана й шанована поміж представників київської вченості другої половини XVII – початку XVIII ст. У рамках статті вперше на прикладах продемонстровано, що цією працею активно послуговувався для побудови своїх казань український проповідник Антоній Радивилівський. *Висновки*. Неподінокі випадки відповідностей між ілюстративними прикладами у проповідях Радивилівського та “exampla” з риторики Радау засвідчують із високою частотою ймовірності, що український автор використовував “Orator Extemporaneus” у своїй творчості як претекст, джерело запозичень образів і мотивів.

Ключові слова: проповідь, запозичення, “exampla”, Міхал Радау, Антоній Радивилівський.

Постановка проблеми. Українська література XVII ст. вирізняється відкритістю до впливів і взаємодії із загальноєвропейським культурним простором, адже українські автори того часу позиціонували себе його невід’ємною частиною. Як правило, вони отримували добру освіту, часто розпочинаючи її у місцевих навчальних закладах і завершуючи у західних осередках вченості. Вихованці Києво-Могилянського колегіуму, утвореного у 1632 р. об’єднанням київської братської та лаврської шкіл, добре володіли латинською мовою, яка була тоді мовою науки, культури та міжнародного спілкування у Європі. Зв’язок з латиномовною

словесністю уможлилювався завдяки запозиченню основних засад західної освітньої системи та її адаптації до національних і релігійних потреб українців.

Значний інтерес до латиномовних джерел і використання їх у своїй творчості демонструє, поміж іншими українськими авторами ранньомодерної доби, лаврський намісник і настоятель Пустинно-Микільського монастиря Антоній Радивиловський. Він є одним із найяскравіших представників українського барокового проповідництва другої половини XVII ст. Його доробок становлять два друкованих видання проповідей – «Огородок Марії Богородиці» (1676) та «Вънець Христов» (1688). Існують також однойменні рукописні збірники казань Радивиловського, які лягли в основу друкованих книг; крім виданих «слів», вони містять також проповіді, які не були опубліковані автором.

Свою освіту Радивиловський здобув у Києво-Могилянському колегіумі. Навчався він разом із майбутнім архимандритом Слеського монастиря Йоаникієм Галятовським. Серед його викладачів був Лазар Баранович, у майбутньому – архієпископ Чернігівський і місцєблжститель київського митрополичого престолу. Усі вони – визначні українські проповідники, добре ознайомлені з «латинською» вченістю та культурою. Отже, середовище, у якому сформувався талант Радивиловського як церковного казної, сприяло його ознайомленню з традицією європейської барокової проповіді та основними принципами її побудови. Свої гомілетичні тексти Радивиловський, згідно з вимогами естетики бароко, щедро насичував різноманітними “exempla” – прикладами та цікавинками з історії, літератури, міфології, природознавства, побутової сфери життя.

Дослідники визначили чимало джерел, якими при цьому користувався український проповідник, із яких черпав ілюстративний матеріал для своїх казань (байки Езопа у викладі Йоахима Камерарія [1, 80–82], твори античних філософів [2, с. 79–112], праці європейських гуманістів, зокрема Еразма Ротердамського [1, с. 72], збірники «Римські діяння», «Велике зеркало», тексти Троянських казань, повість про Варлаама та Йоасафата» [3, с. 97–114 I рах.], проповіді Йоана Мефрета та Яцека Міаковського [3, с. 82–83, 86–87 I рах.], твори Йогана Герольта [1, с. 69–70], екзегетичний твір Франсиска Дзеловського «Гостинець простий до неба» [1, с. 78–79; 3, с. 85 I рах.; 4, с. 228–230] тощо). Серед книг, що слугували для Радивиловського «скарбницями» образів, варто назвати літературу, яка належить європейській емблематичній традиції. Сам проповідник називає імена таких авторів як Валеріан Пієрій («Ієрогліфіка») та Ніколя Коссен («Полігістор символів»), але коло використовуваних ним ембле-

матичних праць, збірників різноманітних символів та «ієрогліфіків» явно ширше [5].

Одна з характерних ознак письма Радивилівського полягає у «картинності та драматизмі зображення» [3, с. 67 і рах.]. Очевидно, саме тому у своїх проповідях він неодноразово звертається до зорової образності та згадує різноманітні емблеми й герби, активуючи уяву своїх читачів і слухачів.

Утім разом із широким використанням емблематики, Радивилівський міг залучати для своїх «exampla» й інший матеріал, що відсилає до певних візуальних образів, хоча і не містить їх безпосередньо. М. Корзо звертає увагу на застосування в українському проповідництві XVII ст. особливих описів алегоричного зображення, які дослідниця називає «вербальними картинками» [6]. Їхня своєрідність полягає в тому, що, найімовірніше, проповідник, апелюючи до певного малюнка, не мав його перед очима, а просто словесно відтворював уявну символічну композицію. Наприклад, у «Предмовѣ священниціи при шлюбе малженском», уміщеній у львівських Требниках 1644 і 1645 рр., автор проповіді описує поняття любові за допомогою розгорнутої алегоричної картини – молодого чоловіка, який вказує на рану у грудях біля серця; зображення супроводжують лаконічні підписи, які містять натяк на його справжній зміст. Сам автор називає таку алегорію «ієрогліфіком, то єст, писмом таємным» [6, с. 22].

Вважається, що уперше цей образ та його тлумачення з'являється в XIV ст. у писаннях домініканця Роберта Голкота; найімовірніше, вони не мали конкретного джерела, тобто англійський монах не описував реально існуюче зображення, а лише його уявляв [6, с. 24]. Пізніше, разом з поширенням цього «зорового» за характером прикладу в текстах інших богословів та проповідників, почали з'являтися і відповідні зображення, що ілюструють цю алегорію; утім в історичній перспективі первісним був усе ж таки текст.

Подібні «вербальні картинки» можна знайти у проповідях Антонія Радивилівського. Вони не мають графічного відповідника, український автор запозичував їх із текстів, якими користувався під час підготовки казання. Часом такі «вербальні картинки» важко відрізнити від емблематичних за походженням образів, адже, здається, в обох випадках проповідник відсилає до певного малюнка. Лише скрупульозний аналіз і пошук найімовірніших джерел запозичення дають змогу говорити з певною часткою вірогідності, чим цього разу користується автор – емблематичним збірником, більшість із яких мали зорові, графічні зображення емблеми,

чи самим лише текстом, що містив опис такої «вербальної картинки». Часом надмірна ускладненість і деталізація, яку важко уявити у вигляді справжнього малюнка, дають підстави стверджувати, що йдеться саме про гадану «картинку», яка насправді представлена лише у вербальній формі.

Попередній аналіз засвідчує, що одним з таких претекстів для проповідей Радивилівського був підручник з риторики “*Orator Extemporaneus*” (1650) авторства пруського єзуїта Міхала Радау. **Метою нашої студії** є спроба довести це твердження на основі прикладів із проповідей Радивилівського та відповідних фрагментів із праці Радау.

Методи дослідження. У статті використано компаративний і текстологічний аналіз, а також залучено історико-культурний підхід, що дає змогу відчитати творчість українського автора у контексті його доби.

Виклад основного матеріалу дослідження. “*Orator Extemporaneus*” був досить популярним на теренах Речі Посполитої та інших європейських країн. Праця ґрунтується на курсах риторики, які Радау читав у колеґіумі міста Бранево (тоді – Браунсберг) на початку 40-х років XVII ст. [6, с. 27 ; 7, с. 338]. Перше відоме на сьогодні видання датоване 1650 р., воно вийшло з друкарні Лодевейка Ельзевіра молодшого в Амстердамі. Прикметно, що в ньому автором риторики названо Георга Бекхера, спудея колеґіуму в Бранево, який нібито використав уже підготований короткий виклад лекцій Радау, опублікувавши його під своїм іменем [7, с. 338]. Лише через кілька перевидань на титулі підручника з’являється справжнє ім’я автора. Завдяки значному читацькому попиту до 30-х років XVIII ст. риторика Радау була перевидана понад два десятки разів [8, с. 42]. Більше того, її популярність сприяла тому, що текст риторики поширювався також у вигляді рукописів [6, с. 27]. Функціонували такі рукописні копії і на теренах України, що свідчить про обізнаність київських інтелектуалів другої половини XVII ст. із працею Радау. Зокрема, з фондів бібліотеки Київської духовної семінарії походять два рукописи цього періоду (переважно у цій бібліотеці зберігалися підручники, за якими викладали в Києво-Могилянській академії, а також навчальні матеріали з римо-католицьких навчальних закладів, що їх привозили до Києва їхні колишні випускники [9, с. 241]). Один зі згаданих рукописів, очевидно, був копією з видання “*Orator Extemporaneus*”, яке вийшло ще під ім’ям Георга Бекхера, та належав Варлааму Ясинському [9, с. 275]; другий є частиною латино-польського збірника 1681–1685 рр. [9, с. 276–277]. Обидва нині зберігаються в Інституті рукопису НБУВ, у фонді 305 (Київської духовної семінарії), шифри 229 П і 233 П відповідно; опис та нумерація належать

М. Петрову. Дослідниця О. Циганок звернула на них увагу у своїй статті «Про риторику Міхала Радава як джерело епітафій в українських поетиках XVII–XVIII ст.» [10]. Вона підмічає вплив риторики Радау на словесні курси, які читали могилянські професори: приміром, тексти деяких з наведених у курсах 1680-х–1720-х років епітафій виявлено саме в підручнику “*Orator Extemporaneus*” [10, с. 37–38]. Можна зробити висновок, що більшість тодішніх вихованців Могилянського колегіуму, бодай опосередковано, були ознайомлені з працею Радау, адже вона справила значний вплив на викладання риторики у «Київських Атенах».

Працею Радау послуговувався, як видно, Симеон Полоцький – іще один «могилянець» за освітою і сучасник Антонія Радивиловського [11, с. 280]. Уже у XVIII ст. інший представник київського вченого гуртка, Ісаакій Хмарний, користувався підручником Радау під час викладання у московській слов’яно-греко-латинській академії [8, с. 44]. У власній книгозбірні мав примірник “*Orator Extemporaneus*” Феофілакт Лопатинський, який теж був випускником Могилянської академії [8, с. 46]. Припускаємо, що подальші дослідження продемонструють інші випадки ознайомлення і використання риторики Радау в київському оточенні Радивиловського, а також його молодшими сучасниками. Згадані приклади підтверджують тезу про те, що наявність запозичень – цитат чи алюзій – із цієї праці в проповідях Радивиловського цілком закономірна.

Наведемо кілька фрагментів з казань Радивиловського, яким відповідають такі ж “*exempla*” з “*Orator Extemporaneus*” (див. таблицю). Звісно, є ймовірність того, що деякі з цих прикладів можна знайти і в інших популярних книжках того часу, однак те, що вони усі разом сконцентровані в одному тексті – риториці Радау – робить її найбільш імовірним джерелом запозичень для Радивиловського.

Аналізовані проповіді узяті з лаврського видання «Огородок Марії Богородици», а також із рукописної версії «Огородка» – у разі, якщо вміщені в ній казання не потрапили до друкованої книги. За допомогу з перекладом із латинської мови ми вдячні канд. філол. наук Ганні Малунівій; будь-які неточності й недогляд – наша відповідальність.

Таблиця

Порівняння фрагментів із казань Радивилівського та “Orator Extemporaneus”

№	Цитата з проповідей Радивилівського	Приклад з “Orator Extemporaneus” Міхала Радау
1.	«На скипетру єдиного монархи стояла мужицзна держачи в руках своїх табличку з написом: стою. Под ним зась мышши подгызают подошвы сто з написом: лежатимеш» (Слово 1 на Преображення Господне) [12, с. 281].	«In Caroli V sceptro stabat masculus manu tabellam tenens, cum lemmate: Sto: infra vero mures ejus plantas atodebant cum inscriptione: Iasebis» («На скипетрі Карла V стояв чоловік, тримаючи у руці табличку із заголовком: «Стою». Знизу ж миші обгрызали його подошви, з написом: «Лежатимеш») [13, с. 327].
2.	«Стигичикове перед тым убирали дшерій своих в ландухи каменієм дорогим сажоныи, на которых фгѳур было шесть: першая синогролица, з написом: сама єдина. Другая голубица, з написом: так чистая. Третья орел, з написом: так охотная. Четвертая ботян, з написом: так побожная. Пятая сова, з написом: так чужая. Шестая скворенок, з написом: так святоблывая и побожная» (Слово 2 на Успіння Богородиці) [12, с. 356]. На полях зазначено: «Каснолор».	«Aegyptii ornabat filtas suas etsam pauperimas torquibus: et ab aliis pro torquibus filiae stripe erogabant. In his torquibus figura erant sex: Prima turtur, cum lemmate: Sic sola. Secundus columba, cum lemmate: Sic casta. Tertia aquila, cum lemmate: Sic prompta. Quarta ciconia, cum lemmate: Sic pia. Quinta noctua, cum lemmate: Sic vigil. Sexta alaunda, cum lemmate: Sic sancia aui devoia» («Стигтяни, навіть найбодніші, прикрашали своїх дочок намистами: і від інших задія намист для доньки просили милостиню. На цих намистах було 6 фігур: перша – горлиця, із заголовком: «Так єдина». Друга – голубка, із заголовком: «Так чиста». Третя – орлиця, із заголовком: «Так рішуча». Четверта – делека, із заголовком: «Так благочестива». П'ята – сова, із заголовком: «Так пильна». Шоста – жайворонок, із заголовком: «Так свята або набожна») [13, с. 262–263]. На початку фрагмента вказано автора: «Cassiod[orus] in Epis[olae]». Наймовірніше, Радивилівський, що вказав на берегах сторінки ім'я Касіодора, просто повторює його за Радау, а не цитує античного автора безпосередньо.

Продовження табл.

3.	<p>«Цимброве хотячи царину свою Амфилію з веселого позору и любви ку себеъ великой, потомному вѣку в залецене подати, двоякую ей таким кунштом похвалу давали. На монетѣъ выбитая была з одной стороны Амфилія з цифрою при таком написѣ: цимбрійъ веселость. З другой стороны тая ж Амфилія з походною палаючею, з написом: цимбрійъ погода. През что показовали тое, иж през веселость лица и любов царя albo царицы ку своим подручным завше увеселяется царство» (Слово 2 на Андрия Первозваного) [12, с. 651–652].</p>	<p>«Cimbri duplex Elogium dederunt Regiae Amphiliae: In moneta sculpta fuit ab una parte Amphilia cum cithara; lemma, Cimbriae hilaritas; ab altera parte eadem Amphilia cum lamprade ardents: Lemna, Cimbria serenitas. Innuiebant exhilarari Regnum amore Reginae erga suos, et praestantia famiijz illustrati» (Кімври подвійний короткий опис дали царині Амфилії: на монеті з одного боку була вирізьблена Амфилія з кіфарою; заголовок: кімврійська веселощі; з іншого боку ця ж Амфилія з палаючим факелом; заголовок: кімврійська безхмарність. Значали, що царство веселиться любов'ю цариці до своїх [підлеглих], а також прославляється вищість родини») [13, с. 453–454].</p>
4.	<p>«Тамерлян цар мѣсто дорогого ношена, перуна на лануху златым ношовал, на котором написаны были такіи слова: На земли пара, а в обладѣъ страх» (Слово 2 на Андрия Первозваного) [12, с. 662].</p>	<p>«Ніс Тамерлянес loco monilis fulmen de torque gestabat, cui inscriptum fuit: In terra varog, in nube tetror» («Цей Тамерлан замість дорогоцінності блискавку з намиста носив, на якій був напис: «На землі пара, у хмарі – страх») [13, с. 456].</p>

Продовження табл.

5.	<p>«Анна царица Венгерская, Фердинанда першого цесаря жена, рудць злученні мѣла з рожею за символом албо подобенство любви Божіей, при таком написѣ: Так на вѣки» (Слово 1 на Саву Освяченого) [12, с. 687].</p>	<p>«Anna Regina Ungariae et Bohemiae Ferdinandus I Imperatoris Uxor manus complexas cum rosa pro Symbolo amoris habuit. Lemna: Sic in regretium» («Анна, царица Угорщини і Богемії, дружина Імператора Фердинанда I, мала з'єднані руки з трояндою як символ любові. Заголовок: «Так навічно»») [13, с. 267].</p>
6.	<p>«Старожитныи египтяне, малюючи преложеного, давали ему в єдну руку зєгар, а в другую солнце, зєгар давали в руку для того, указуючи, же он має быти, яко правило и взор порядного житія» (Слово 2 на святого Миколая) [12, с. 708].</p>	<p>«Егуптії hominem in Magistratu collocatum sic exprimebant. Senem in cuius dextra Sol, in sinistra Horologium. Hinc Caelius Rodig[inius] inquit: Esto horologium, ad quod se tota vita dirigit, esto Sol exemplo et moribus graelucens» («Єгиптяни людину, поставлену на керівну посаду, так зображали. Старцем, у котрого у правій руці – Сонце, у лівій – годинник. Звідси Целій Родігінус говорить: Нехай буде годинник, відповідно до якого протягом усього життя він буде себе скеровувати; нехай Сонце буде за приклад і звичай яснї») [13, с. 413].</p>

Продовження табл.

7.	<p>«Єдин з князей хотючи своєю родовитост и високоост выразити, взял себѣ за клейнот звѣзду з шестма променями, з которых перший был на кшталт класа, з написом: Пожитком. Другий на кшталт булавы гетманской, з написом: правотою. Третий на кшталт палца, з написом: учинком. Четвертый на кшталт главы укоронованной, з написом: достоинством. Пятый на кшталт свѣщи горящей, з написом: побожностию. Шестый на кшталт найпобожнѣйшаго цвѣту, з написом: запахом енкѣйшаго цвѣту, з написом: запахом доброй славы» (Слово 10 на рздво Йоана Предтечї з рукописного «Огородка») [14, арк. 73]. На полях зазначено: «Епитом розных исторій»</p>	<p>«Quidam Senator stellam habuit cum sex radiis ejusmodi: primus radius fuit instar Spicae cum inscriptione: Utilitate. Secundus, instar clavis cum lemmate: Æquitate. Tertius, instar digiti cum lemmate: Actione. Quartus, instar capitis coronati cum lemmate: Dignatione. Quintus, instar candelae accensae cum lemmate: Pietate. Sextus, instar floris pulcherrimi cum lemmate: Odore bonae fama. Plane Symbolum hominis ad Magistratum promoti» («Якийсь сенатор мав зірку з шістьма променями такого характеру: перший промінь був подібний до колосу, із написом: «Корисність». Другий – подібний до ключа, із заголовком: «Рівність». Третій – подібний до пальця, із заголовком: «Учинком». Четвертий – подібний до короюваної голови, із заголовком: «Гідність». П'ятий – подібний до запаленої свічки, із заголовком: «Благочестивість». Шостий – подібний до найкрасивішої квітки, із заголовком: «Славою з гарним запахом». Очевидно, це символ людини, котра просувається на керівну посаду») [13, с. 453].</p> <p>На полях зазначено джерело: «Ерѣтом. var. hist.»; очевидно, Радивилівський у своїй проповіді повторює за Радю цю назву.</p>
----	--	--

Продовження табл.

8.	<p>«Єдин софѣста не так з мудрости яко з пыхи мѣл за символіум в гербѣ своєм тоє єдно слово латинское: Омнія. Другій хотячи єго є противной стороны скарати, з надутости невѣдоме перед тоєю літерою о написал лѣтеру: ес. Обачит оны нендзній мудрец, аж тоє єго гербовое омнія обернулося в Сомнія. Вѣдячи я же чоловік идучи до гробу яко иньєингѣя своєи прелятури, так и добра иннім зоставуст, а сам з єдною тьлько лихою кошулею идет, на вираженіє концепту мосто, нехай ми волно будет ужити латинских слов а речи: о заєтее гумана омнія сунт сомнія, вєѣ речи людєкєє сунт то сон!» (Слово на погреб Климента Старушича з рукописного «Огородка») [14, арк. 888].</p>	<p>«Habit quispiam ampullatus homo ex superbia potius, quam ex scientia pro Symbolo, in stemmate hanc unisam voculam: Omnia. Cui obliquè tumorem castigando quispiam adscriptit literam S ante O. & legenda fuit vox Somnia. O bene humana Omnia sunt Somnia!» («Певна людина, котра пихато висловлювалася, мала з гордості більше, ніж зі знання, у якості символу на гірлянді таке незвичне слівце: Omnia (Усе). Йому хтось приховано, щоб провчити, дописав, як випуклість, літеру S перед O. І прочитано було слово: Somnia (Сон). O, все добре людське — [це] сон!») [13, с. 325].</p>
----	---	---

Представлені в таблиці фрагменти з текстів Радивилівського та відповідні їм цитати з риторики Радау демонструють, що український проповідник неодноразово використовував образний матеріал із цієї книжки для створення своїх казань. Приклад з гербом Анни Угорської може мати інше джерело походження (приміром, дещо схожий малюнок і пояснення до нього знаходимо в емблематичному збірнику “*Symbola divina et humana*” Якоба Типотія [15, с. 48–49]), але оскільки, на відміну від нього, у Радау ми бачимо майже дослівний збіг з текстом Радивилівського, то робимо висновок, що й тут український автор послуговувався риторикою “*Orator Extemporaneus*”.

Висновки. Систематичне використання візуалізованої образності як ілюстративного матеріалу для створення казань є характерною ознакою творчої манери Антонія Радивилівського – визначного українського проповідника другої половини XVII ст. Апелюючи у своїх проповідях до певної картинки чи візуального «знаку», Радивилівський поживавлював свій виклад і водночас прагнув зацікавити вірян і втримати їхню увагу, звертаючись до сили уяви та зорової пам’яті своєї пастви. Джерелом образів йому слугували не лише малюнки, графічні зображення (наприклад, емблеми), а й інші тексти, що могли містити, приміром, опис алегоричної композиції чи символічного предмета. Одним з таких джерел запозичень є, очевидно, підручник риторики Міхала Радау “*Orator Extemporaneus*”. Риторика Радау була добре знана у київському інтелектуальному середовищі того часу, її видання зберігалися в особистих бібліотеках вихідців з Могиляньського колегіуму. Наведена в статті таблиця з подібними «зоровими» прикладами з проповідей Радивилівського демонструє, що вони мають текстові відповідники в підручнику Радау. Найімовірніше, український автор неодноразово звертався до цієї праці, добираючи з неї “*exempla*” для увиразнення своїх повчань. Таке використання популярного в латиномовному світі підручника підкреслює залученість Радивилівського у спільний європейський культурний простір, адже, імовірно, він запозичує звідти ті ж самі “*exempla*”, що і його сучасники – західні проповідники. Подальше зіставлення “*Orator Extemporaneus*” з образною системою проповідей Радивилівського може засвідчити нові текстологічні збіги, а відтак і нові підтвердження цієї тези.

Список бібліографічних посилань

1. Кречотень В. Оповідання Антонія Радивилівського: з історії української новелістики XVII ст. Київ : Наук. думка, 1983. 408 с.

2. Співак В. Філософські погляди Антонія Радивилівського в контексті української духовної культури XVII ст. : монографія. Чернігів : SCRIPTORIUM, 2018. 328 с.

3. Марковский М. Антоний Радивилевский, южно-русский проповедник XVII в. Неизданные проповеди Антония Радивилевского. Киев : Тип. Имп. ун-та св. Владимира, 1894.

4. Ніка О. Антоній Радивилівський і розвиток українських казань XVII ст. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*. 2012. Т. LVIII. С. 223–234.

5. Максимчук О. В. Емблематична образність у проповідях Антонія Радивилівського: до питання джерел. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2020. Вип. 26. С. 7–28. <https://doi.org/10.15407/rksu.26.007>

6. Корзо М. «Вербальные картинки» в православной проповеди XVII века. «Предмова Священническая при шлюбе Малженскомъ» во львовских Требниках 1644 и 1645 гг. *Studi Slavistici*. 2021. Т. 18. № 1. С. 19–33. https://doi.org/10.36253/Studi_Slavis-9912

7. Brown Jozef. Biblioteka pisarzy assystencyi polskiej Towarzystwa Jezusowego powiekszona dwoma dodatkami. Poznan : W comisie i czcionkami Ludwika Merzbacha, 1862. 501 s.

8. Костин А. А., Николаев С. И. Неучтенный источник Риторики Ломоносова («Оратор без подготовки» М. Радау). *Чтения отдела русской литературы XVIII века*. М.–СПб. : Альянс-Архео, 2013. Вып. 7. С. 41–53.

9. Петров Н. И. Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве. М., 1891. Вып. 1. 329 с.

10. Циганок О. Про риторичу Міхала Радава як джерело епітафій в українських поетиках XVII–XVIII ст. *Україна та Польща: минуле, сьогодні, перспективи*. 2012. Вип. 1. С. 36–39.

11. Сазонова Л. И. Литературная культура России. Раннее Новое время / Рос. акад. наук ; Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. М. : Языки славянской культуры, 2006. 896 с.

12. Радивилівський Антоній. Огородок Маріи Богородици. Київ : Друкарня Києво-Печерської лаври, 1676. [28], 1128, [3] с.

13. [Radau Michael]. Orator extemporaneus seu Artis Oratoriae. Amstelodami : Apud Ludovicum Elzevirium, 1650. [16], 473, [31] p.

14. Радивилівський Антоній. Огородок Пресвятой Богородици : рукопис. Кн. 2. Ін-т рукопису НБУВ, ф. 308, од. зб. П 560, I/2. 1032 арк.

15. Tyrot Jacob. Symbola diuina & humana pontificum imperatorum regum: [3 t.]. Pragaе : Sadeler, 1601. Т. 1. 141, [7] p.

References

1. Krekoten, V. (1983). Oповідання Antoniiia Radyvylovskoho. Z istorii ukraïnskoi novelistyky XVII st. [Antonii Radyvylovskyyi's short stories. From the history of the 17 th-century Ukrainian novella]. Kyiv: Naukova Dumka [in Ukrainian].
2. Spivak, V. (2018). Filosofski pohliady Antoniiia Radyvylovskoho v konteksti ukraïnskoi dukhovnoi kultury XVII stolittia [Philisophical views of Antonii Radyvylovskyyi in the context of the Ukrainian spiritual culture of the 17 th century]. Chernihiv: SCRIPTORIUM [in Ukrainian].
3. Markovskii, M. (1894). Antonii Radivilovskii, yuzhno-russkii propovednik XVII v. Neizdannyye propovedi Antoniiia Radivilovskogo [Antonii Radyvylovskyyi as a South-Russian preacher of the 17 th century. Antonii Radyvylovskyyi's unpublished sermons]. Kyiv: Tipografija imperatorskogo universiteta sv. Vladimira [in Russian].
4. Nika, O. (2012). Antonii Radyvylovskyyi i rozvytok ukraïnskykh kazan XVII st. [Antonii Radyvylovskyyi and the development of the Ukrainian sermons of the 17 th century]. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, 58, 223–234 [in Ukrainian].
5. Maksymchuk, O. (2020). Emblematychna obraznist u propovidiakh Antoniiia Radyvylovskoho: do pytannia dzherel [Emblematic imagery in Antonii Radyvylovskyyi's sermons: to the question of sources]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy – Manuscript and Book Heritage of Ukraine*, 26, 7–28 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/rksu.26.007>
6. Korzo, M. (2021). «Verbalnyie kartynki» v pravoslavnoi propovedi XVII veka [«Verbal Pictures» in Seventeenth-Century Orthodox Sermons]. *Studi Slavistici*, 18(1), 19–33 [in Russian]. https://doi.org/10.36253/Studi_Slavis-9912
7. Brown, J. (1862). Biblioteka pisarzów assystencyi polskiej Towarzystwa Jezusowego powiekszona dwoma dodatkami. Poznan, Poland: Ludwik Merzbach [in Polish].
8. Kostin, A. A., Nikolaiev, S. I. (2013). Neuchtennyi istochnik Ritoriki Lomonosova («Orator bez podgotovki» M. Radau) [An unaccounted source of Lomonosov's «Rhetoric» («Orator extemporaneous» by M. Radau)]. *Chteniia ot dela russkoi literatury XVIII veka – Readings of the Department of Russian Literature of the 18 th Century*, 7, 41–53. Moscow–Saint Petersburg [in Russian].
9. Petrov, N. (1891). Opisanie rukopisnykh sobranii, nakhodiashchikhsia v gorode Kieve [Description of manuscript collections held in Kyiv] (Is. 1). Moscow: Universitetskaia tipografiia [in Russian].

10. Tsyhanok, O. (2012). Pro rytoryku Mikhala Radava yak dzherelo epitafii v ukrainskykh poetykakh XVII–XVIII st. [On Michael Radau’s “Rhetoric” as a source for epitaphs from Ukrainian Poetics of the 17 th and 18 th centuries]. *Ukraina ta Polshcha: mynule, sohodennia, perspektyvy – Ukraine and Poland: Past, Present, Prospects, 1*, 36–39 [in Ukrainian].

11. Sazonova, L. I. (2006). Literaturnaia kultura Rossii. Rannee Novoe vremia [Literary culture of Russia. Early modern period]. Moscow: Yazyki slavianskoi kultury [in Russian].

12. Radyvylovskiy, A. (1676). Ohorodok Marii Bohorodytsy [The garden of the Virgin Mary]. Kyiv: Drukarnia Kyievo-Pecherskoi lavry [in Ukrainian].

13. Radau, M. (1650). Orator extemporaneus seu Artis Oratoriae. Amsterdam, the Netherlands: Apud Ludovicum Elzevirium [in Latin].

14. Radyvylovskiy, A. Ohorodok Presviatoi Bohorodytsy: rukopys [The garden of the Blessed Mary: manuscript]. Institute of Manuscripts, V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, fund 308, unit 560, 1/2 Petrov. 1032 sheets [in Ukrainian].

15. Typot, J. (1601). Symbola diuina & humana pontificum imperatorum regum (Vol. 1). Prague, Czechia: Sadeler [in Latin].

Стаття надійшла до редакції 25.06.2022.

Olha Maksymchuk,

PhD (Philology), Research Associate,

Institute of Book Studies

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

62 Volodymyrska St., Kyiv 01033, Ukraine

e-mail: zybrytska@yahoo.com.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6932-6434>

Web of Science Researcher ID: AAR-3262-2021

Exempla from Michael Radau’s Rhetoric in the Works of Antoni Radyvylovskiy

The paper aims at identifying textual borrowings from Michael Radau’s *Orator Extemporaneus* in sermons by a prominent Ukrainian 17 th-century author Antonii Radyvylovskiy. In the article, comparative method and textological analysis, together with culture-historical approach, are applied.

Orator Extemporaneus is a textbook on rhetoric first published in 1650; since then it became a popular reading among European scholars and students. Likewise, the book was well known and highly valued throughout the Kyivan intellectual community of that time. Radyvylovskiy, apparently, became acquainted with Radau’s rhetoric during his studies in the Kyiv Mohyla collegium. Afterwards, as a main preacher in the Kyivan Cave Monastery, he had to compose sermons making them vivid and engaging

for the audience. Researchers defined a number of text sources used by Radyvylovskyi as a treasury of fascinating stories and other *exempla* (examples) to illustrate his homilies and enrich them with different curiosities. Our analysis reveals that some of such *exempla* in Radyvylovskyi's sermons are very similar to those included into *Orator Extemporaneus*.

The article contains a table that presents comparison of eight fragments from the homiletic texts of Radyvylovskyi with the appropriate quotations from Radau's work. So, it is most likely that the Ukrainian author adopted imagery and stories, adduced in Radau's rhetoric, for his own needs. Radyvylovskyi translated *exempla* from Latin and put them into his preaching. They are usually could be defined as historical anecdotes or could be connected with heraldic tradition and emblematic literature. Therefore, this study demonstrates that *Orator Extemporaneus* is one of the sources whence Radyvylovskyi borrowed *exempla* for his sermons to make them more fascinating for his congregation.

Keywords: sermon, borrowing, *exempla*, Michael Radau, Antonii Radyvylovskyi.